

„Národovci“ a „panslávi“ v oblasti Horného Uhorska v románoch Kálmána Mikszátha a Svetozára Hurbana Vajanského

CSABA G. KISS, Univerzita ELTE, Budapešť, Maďarsko

Koncom 19. storočia sa v mestečkách severných žúp Uhorského kráľovstva, v regióne, ktoré vtedajšia maďarská tlač nazývala „slovenské komitáty par excellence“ a ktoré historiografi na sklonku 20. storočia nazvali tiež „slovenský región“,¹ významne zmenilo etnické zloženie obyvateľstva. Postupne sa tu znižoval podiel Nemcov a Slovákov, pričom pribúdalo obyvateľov hlásiacich sa k maďarskej národnosti. V roku 1880 tu Slováci tvorili 58, 2 % obyvateľstva, Maďari 27, 5 % a Nemci 9 %. Podľa štatistík z roku 1900 už vyzerá situácia odlišne: Slováci predstavujú 55, 3 %, Maďari 32 % a Nemci 7, 2 % celkového obyvateľstva. Jav „asimilácie“ je témou, ktorou sa podrobne zaoberá historiografia oboch národov. Jedným zo základných prvkov slovenského národného sebaspytovania je odsudzovanie odrodilcov, teda tých, ktorí počas maďarskej nadvlády zapreli svoj národ. V národnej ideológii tento jav symbolizuje dokonca samotný osud slovenského národa, považovaný za tragický. Podľa istého takmer mýtického slovenského príbehu slovenské matky vychovávajú deti pre iné národy. V tomto zmysle by sa za „odrodilcov“ mali považovať aj významné postavy maďarskej histórie, ako Lajos Kossuth alebo Sándor Petőfi, ktorí mali slovenských predkov. Aj v poézii obdobia romantizmu sa hovorí o zaznávaní materinského jazyka ako o prvotnom hriechu Slovákov a Slovanov. Podľa chorvátskeho vzoru vzniklo sufixáciou v slovenčine pejoratívne pomenovanie „maďarón“.² Treba však dodať, že v prípade chorvátskej maďarofilnej nižšej šľachty z Turopolja (hlavné mesto regiónu Velika Gorica v Chorvátsku) v rokoch 1840 tento termín na prvom mieste označoval politickú príslušnosť, a nie Chorvátov, ktorí si zmenili jazyk a pomad'arčili sa. V období vytvárania slovenského národa sa prívlastkom *maďarón* častovali Slováci, ktorí zapreli svoj pôvod a osvojili si ciele maďarskej národnej ideológie, pričom sa vzdali slovenskej vlasti v prospech Uhorska a materinského slovenského jazyka čiastočne, alebo úplne v prospech maďarčiny.

¹ Horné Uhorsko, Horná zem, Hungaria superior, Horné kraje – tieto názvy označujú v širokom zmysle slova od založenia kráľovstva až do roku 1918 hornatú oblasť na severe Maďarska; od roku 1920 väčšina tohto územia (približne 85%) patrí Slovensku. Pozri Kósa László-filcp Antal, *A magyar np táji-történeti tagolódása* [Regionálne a historické rozmietnenie maďarského obyvateľstva], Budapešť : Akadémiai Kiadó, 1975, s. 94. Horné Uhorsko: historická oblasť, do 16. storočia a opätovne od konca 17. storočia až do roku 1918 bola súčasťou Uhorského kráľovstva a zahŕňala územie rozkladajúce sa na sever od Dunaja a Tisy, cf. *Encyklopédia Slovenska*, časť II (E – J), Bratislava : Veda, 1978.

² *Maďarón*: pejoratívny výraz v slovenčine označujúci Nemaďara, avšak slúžiaccho maďarským záujmom. Slovenský odrodilce za čias Uhorska, pozri *Slovník slovenského jazyka*, zv. II (L – O), Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1960. V chorváčtine: *maďaron* – člen Unionistickej strany, Chorvát dôverujúci Uhorsku. Pozri Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb : Novi Liber, tretie vydanie, 1997.

Národná identifikácia a komunitná príslušnosť

V období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) sa v jazyku buržoázných tried v tradične viacjazyčných mestečkách Horného Uhorska objavujú dva zrkadlové pojmy, predstavujúce protikladné modely národnej identifikácie – maďarský a slovenský, cez ktoré sa odrážajú, ako cez dvojité zrkadlo, protikladné predstavy a predsudky, ktoré si o sebe navzájom pestujú obidve etniká. Ide o protiklad „národovcov“ a „panslávov“. Slovenský historik Peter Macho sa nedávno vo svojej štúdií venuje dejinám maďarského slova „vlastenec“ (*hazafi*) v slovenskom prostredí. Vychádza z románu S. H. Vajanského nazvaného podľa fiktívneho mesta *Kotlín* (1901) a odhaľuje miestnu spoločnosť uvedených regiónov zreteľne rozdelenú na dva tábory: „Ich pomer často nadobúdala nezmierniteľne antagonistický charakter: prvú skupinu tvoril slovenský národný tábor (národovci), druhú skupinu predstavoval uhorsko-maďarský a maďarofilský, resp. maďarizujúci sa, t. j. vlastenecký, patriotický tábor (vlastenci, patrioti).“³ Už len skutočnosť, že na porozumenie uvedeným termínom autor potreboval toľko vysvetľujúcich synonym a že ich preklad do tretieho jazyka spôsobuje značné problémy, hovorí sama za seba.

Slovenský výraz *národ* oveľa silnejšie evokuje spoločný pôvod a jazyk než jeho maďarský ekvivalent, nehovoriac o zodpovedajúcich francúzskych alebo anglických termínoch. V tomto smere *národovec* znamená Slováka, ktorý zachováva vernosť svojmu spoločenstvu materinského jazyka. Termínom *hungarus patriotismus* označujeme angažovanosť Nemaďarov za spoločnú vlasť, kde sa navzájom tolerujú etniká hovoriace rozličnými jazykmi. Napriek tomu od štyridsiatych rokov 19. storočia nabera pojem uhorskej vlasti stále väčšmi význam národného štátu podľa francúzskeho vzoru, t. j. štátu, kde sa hovorí po maďarsky. V maďarskej tradícii má termín „pansláv“ negatívnu konotáciu a naráža na viac-menej rozšírenú ideu, podľa ktorej si Slovania žijúci v Uhorsku predstavovali budúcnosť v spoločenstve všetkých Slovanov, čo mohlo ohroziť integritu krajiny. Napriek tomu, že o realnosti takýchto snažení by sa dalo pochybovať, výraz sa vtedy zaužíval v pomerne pejoratívnom význame a stal sa takmer synonymom slova „zradca“.

Ide teda o kľúčové pojmy, bez ich vyjasnenia nemožno pochopiť základné procesy, ktoré prispeli k vytvoreniu nových foriem skupinovej príslušnosti v Hornom Uhorsku. Pokúsime sa tu sledovať dejiny týchto kľúčových slov v dvoch textoch: v románe slovenského spisovateľa Svetozára Hurbana Vajanského a maďarského autora Kálmána Mikszátha. Obaja spisovatelia sa zhodou okolností narodili v ten istý deň, 16. januára 1847. Pokiaľ ide o miesto pôvodu, obidvaja boli z Horného Uhorska; Mikszáth sa narodil v tesnej blízkosti maďarsko-slovenskej jazykovej hranice, Vajanský v západnej časti Hornej zeme. Mikszáth dostal vzdelanie v bilingválnom prostredí vidieckych roľníkov a zemanov, zatiaľ čo Vajanský prišiel na svet v dedine Hlboké, v dome Jozefa Miloslava Hurbana, evanjelického farára, spisovateľa a politika, poprednej osobnosti slovenského národného hnutia. Práve v tomto otcovskom dome v roku 1843 národní buditeľia uzákonnili moderný slovenský jazyk.

Kálmán Mikszáth zaujíma významné miesto medzi maďarskými prozaikmi osemdesiatych rokov 19. storočia. Jeho slovenský „kolega“ sa do národných dejín zapísal mnohými

³ *Hazafi-hazafik – Pokus o malé dejiny maďarského slova v slovenskom prostredí*. OS (Bratislava), 2001, č. 11, s. 16 – 19.

aktivitami, ako prozaik, redaktor a politik. V roku 1878 sa stal šéfredaktorom najdôležitejšieho periodika slovenského národného hnutia. Obidva romány, ktorými sa budeme zaoberať, vyšli takmer v rovnakom čase. Maďarský spisovateľ dokončil svoje dielo s názvom *Beszterce Ostroma* – [Obliehanie Bystrice (v slovenskom preklade aj pod názvom *Posledný hradný pán*, pozn. prekl.)] v roku 1894 a vyšlo v nasledujúcom roku. Vajanský román *Koreň a výhonky* publikoval najprv na pokračovanie časopisecky v rokoch 1895 a 1896 a vydal ho v mierne upravenej podobe o pár rokov neskôr, v roku 1908. Dielo maďarského románopisca, rovnako ako tvorbu slovenského autora je možné zaradiť do prúdu, pre ktorý sa v literatúre zaužívalo označenie realistický. Jednoznačne to platí v tom zmysle, že obaja naši autori sa snažia zachytiť svet, o ktorom sa nazdávajú, že je objektívny a vychádzajú z myšlienky, že táto realita existuje rovnako pre čitateľa ako aj pre autora. V oblasti štýlu medzi nimi badáme však určitý rozdiel. Vajanského text obsahuje viacej explicitných, niekedy až didaktických posolstiev určených dobovému slovenskému príjemcovi. Charaktery vykresľuje veľmi zjednodušene: jeho postavy sú buď výrazne kladné alebo veľmi záporné. Mikszáth naproti tomu svet vidí ironicky, čo mu umožňuje pozorovať obyvateľov rodného kraja, Slovákov aj Maďarov, s určitým odstupom.

Zaujímá nás v uvedených dvoch románoch predovšetkým zobrazenie spomínaných dvoch táborov a predstava, ktorú si o sebe navzájom vytvárajú. Zaujímavé je vychádzať zo spomenutých kľúčových slov: patrioti a panslávi, odpadlíci a národovci. Najprv sa prizrieme na mestečká, ktoré si Mikszáth a Vajanský vybrali a popísali. V maďarskom románe *Obliehanie Bystrice* sa v druhej časti s názvom „Rozmarní bratia“ objavuje portrét skutočne existujúceho mesta Zsolna (Žilina) ležiaceho v údolí rieky Vág (Váh). [Autor štúdie názvy uvádza v maďarčine, v slovenskom preklade románu sú, samozrejme, po slovensky, pozn. prekl.] Rozprávanie sa odvíja začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia, no vracia sa aj k prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Na začiatku príbehu sú takmer všetci obyvatelia bez výnimky slovenskej národnosti, rozprávač ho teda označuje ako „mesto Slovákov [tótov]“⁴. Podľa štatistických údajov z polovice 19. storočia mala Žilina približne 2 500 obyvateľov, no podľa údajov zo sčítania ľudu z roku 1890 ich bolo vyše 4 000, z toho 62, 1 % Slovákov, 15, 5 % Maďarov a 20, 3 % Nemcov.⁵

Jedným z dôležitých miest, kde sa odohráva slovenský román *Koreň a výhonky*, je Rohov. V tomto prípade ide o fiktívne toponym, hoci v regióne opísanom v románe existuje dedina s rovnakým názvom. Podľa slovenského literárneho historika Andreja Mráza existuje spojenie medzi Rohovom a dvoma mestečkami v západnej časti slovenského regiónu, kde Vajanský za mladi pôsobil ako advokát – ide o mestečká Skalica a Senica. Viacero konkrétnych detailov by mohlo nasvedčovať tomu, že existuje spojenie medzi Rohovom a Skalicou, ktorá sa nachádzala na hranici Uhorského kráľovstva a Moravy. V roku 1910 tam bývalo približne 5 000 osôb, z ktorých sa 4 000 považovalo za Slovákov, pričom podiel Maďarov dosahoval asi len 10 %, čo z nich robilo vládnucu menšinu.

⁴ *Tót* – maďarský výraz označujúci Slovákov. Od začiatku 19. storočia začalo slovenské národné hnutie tento termín považovať za urážlivý.

⁵ Zsolna (slovenský názov: Žilina, nemecky: Sillein), Skalica (maďarský názov: Szabolca, po nemecky: Skalitz). Štatistické údaje o národnostnom zložení uvedených miest sa nachádzajú vo Fényes Elek, *Magyarország geographiai szótára* zv. I – IV, Pest, vytlačil Kozma Vazul, 1851, 1851; Thirring Gusztav, *Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig*, Budapest : Budapest Székesfőváros, 1911.

Mestá, ktoré sa objavujú v obidvoch románoch, dokonale zodpovedajú modelu stredo-európskych mestečiek. Nachádzajú sa ďaleko od skutočných centier, no v rámci regiónu sú považované za strediská. Žilina v Mikszáthovom opise, ako aj fiktívny Vajanského Rohov sú určitým spôsobom na periférii, na okraji Uhorska.

Rohov nikdy nebol Aténami, skôr slovenskou Abdérou, ale veď nikde nestojí, že by každé mesto malo byť centrom veľkých duchovných síl, a zdravé, obmedzené filistérium má tiež svoje miesto a možno i oprávnenie. Príroda netvorila len slávikov a pávov, ale i vrabce a vrany.⁶

Pozrime sa, ako Vajanský predstavuje svoje mesto: ako stelesnenie starovekej Abdéry na spôsob Zvonodrozdova alebo Kocúrkova. Ľudské vzťahy sú tu priehľadné a osobné, každý každého pozná, mesto má svoju verejnú mienku, ktorá pozoruje všetky udalosti vymykajúce sa bežným javom. „Táto pamätihodná udalosť sa v meste Žiline veľmi rýchlo roznesla z úst do úst,“ čítame v Mikszáthovom románe⁷. V obidvoch sa spoločenský život odohráva na trhovisku („V Žiline, meste, ktoré má rínek ovenčený peknými arkádami...“, takto začína maďarský spisovateľ spomínanú kapitolu), či na veľkom námestí s „centrálou“ kaviarňou a miestami, kde sa stretáva miestna smotánka, ako rohovský grand restaurant, kasíno vedľa neho, alebo „panský hostinec“ v Žiline na druhej strane.

Mikszáthove postavy sú predstavitelia vysokej buržoázie, prípadne mestského zastupiteľstva. Rozprávač začína príbeh troch Slovákov, bratov Trnovských [vo franc. texte sa objavuje meno TRNOWSKY, pravdepodobne podľa maďarského originálu, kým v slovenskom preklade románu TRNOVSKÝ, pozn. prekl.] štýlom pripomínajúcim ľudové rozprávky a neskôr, po smrti jedného z bratov, charakterizuje osud jeho pozostalých dvoch súrodencov takto: „Dvaja bratia sa po čase operili a dobre uložili svoje peniaze, takže sa z nich stali najbohatší, najväznejší občania mesta Žiliny.“⁸ V maďarskom románe sa mesto objavuje skôr len v pozadí deja a napriek tomu, že istá rivalita medzi dvoma bratmi pri výchove ich osirelej netere je dôležitým prvkom rozprávania, táto maďarsko-slovenská „citová výchova“, vyrozprávaná s veľkou dávkou ironie, odhaľuje rozličné motívy asimilácie a zmeny národnej identity. U Vajanského je mesto určitým spôsobom samostatnou románovou postavou; rozprávač približuje úpadok a morálny pokles Rohova, t. j. jeho pomadžarovanie. V meste akoby sa zastavil čas – ostala nedotknutá rozvojom železničnej siete aj hospodárstva. V ôsmej kapitole románu, „Vo vinohradnej búde“, sa dozvedáme o skutočnostiach svedčiacich o tejto skazenosti. Rozprávač približuje šovinistický fanatizmus, kvôli ktorému pomenovali ulice podľa hrdinov maďarských dejín, zmizli nápisy a tabule v slovenskom jazyku, do bohoslužieb začala prenikať maďarčina atď. Ak by sme sa na tento jav pozreli z opačnej strany, dalo by sa povedať, že jedna z dimenzií románu, ktorá pritom úzko súvisí s jeho celkovým poslanstvom, odhaľuje proces asimilácie vo všetkých formách, ako aj jeho aktérov (odpadlíkov či *maďarónov*), ich spôsob života, zvyky a správanie. V slovenskom románe sa tento osobitne negatívny jav

⁶ VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Koreň a výhonky*, zv. II, Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 83.

⁷ MIKSZÁTH, Mikszáth: *Beszterce ostroma, Mikszáth Kálmán összes művei* [Zobrané diela K. M.], zv. 6, Budapešť : Akadémiai Kiadó, 1957, s. 60. Posledný hradný pán, Bratislava : Tatran 1973, s. 72.

⁸ Posledný hradný pán, ref. 7, s. 64.

odohráva vo fiktívnom meste Rohove, kde sú podľa autora mravy rovnako prehnité ako v metropole. Vajanský vidí protiklad voči tomuto úpadku v nedotknutej čistote slovenského vidieka. Kritici slovenského autora väčšinou považujú jeho videnie za konzervatívne, je však pravda, že významnejším deficitom slovacity boli postihnuté len mestá, nie dediny. Keď rozprávač hovorí o asimilácii, spomína „studený fanatizmus“ a jeho metódy, akými sú napríklad vytváranie najrôznejších úradov alebo presadenie maďarského bataliónu *honvédov* do mesta. Dochádza k záveru, že „i bez týchto sukurzov studený fanatizmus bol by rástol. Skadial' sa berie, boh sám zná. Je to pravá rozumová, a nie srdcová motanina, to jest do krajnosti idúci egoizmus výpočtu a chladnej rozvahy.“⁹

Dvojazyčnosť a asimilácia

Obidva romány sa odohrávajú v dvojazyčnom prostredí. Vždy, keď postavy zmenia jazyk, v ktorom komunikujú, rozprávači nám to dajú vedieť. Najčastejšie rozprávajú po slovensky alebo po maďarsky, no niekedy, aj keď zriedkavejšie, po nemecky. Maďarčina získala oveľa vyššiu prestíž ako slovenčina. „Slovenčina je vo vzdelanej spoločnosti zakázaná, trpí sa len na jarmoku,“ hovorí jedna z Vajanského postáv, mladý slovenský inžinier s rozvinutým národnostným cítením, ktorý sa po pobyte vo Viedni vracia do rodného kraja.¹⁰ Zaujímavé je, ako obidve jazykovo-sociálne prostredia približuje Mikszáth. Keď sa príslušníci miestnej buržoázie, ovládajúci obidva jazyky, obracajú na ľudí z nižšej spoločenskej vrstvy, rozprávajú po slovensky: „Povedal, a povedal to po slovensky, aby mu sluhovia rozumeli“, no ak nechcú, aby vedeli, o čom sa rozprávajú, hovoria po maďarsky: „Apolka sa sklonila k nemu a šepkala mu po maďarsky, aby služobníctvo nerozumelo, ak by náhodou niečo začulo.“¹¹ Z uvedených dvoch citácií jasne vyplýva, že príslušníci mestskej elity sú bilingválni, kým postavy z nižších vrstiev hovoria len jedným jazykom. Keďže maďarčina sa stala nástrojom spoločenskej mobility, slovenský autor dáva voľný priestor svojmu morálnemu pobúreniu, keď opisuje scénu, v ktorej začne mladý slovenský muž, poslucháč maďarského lýcea, doma hovoriť po maďarsky: „Lacko prešiel do maďarčiny. Mária sa mu zasmiala do tváři. Jej tá maďarčina hrozne komicky znela v tomto írečitom slovenskom dome, v ktorom nikdy nezaznel cudzí zvuk.“¹²

V maďarskom románe *Obliehanie Bystrice* by sa rozprávanie o výchove mladej siroty Apolky Trnovskej mohlo považovať za samostatný stručný traktát o asimilácii a koreláciách moderných národných kultúr, ktoré sa snažia vziať do rúk vlastný osud. Pri predstavovaní obidvoch bratov, jej strýkov, autor zdôrazňuje, že obaja sú tuhí panslávi. Predhávajú sa v rozmaznávaní netere a pritom ani tak nedbajú na záujmy dieťaťa ako skôr na svoje vlastné. Ich najväčšou starosťou je predstihnúť druhého strýka. Tak jedného dňa podujme sa Gašpar poskytnúť neteri maďarské vzdelanie len preto, aby nahneval svojho brata. Strýko Peter sa zasa snaží robiť všetko, aby dostala vzdelanie slovenské. Takáto dvojaká výchova dobre vystihuje, aké podtexty a symboly vstupovali do hry pri formovaní maďarskej alebo slovenskej identity v tomto prostredí Horného Uhorska.

⁹ VAJANSKÝ, Svetožár Hurban: *Koreň a výhonky*, ref. 6, s. 80.

¹⁰ Ref. 6, s. 53.

¹¹ *Posledný hradný pán*, ref. 7, s. 86.

¹² *Koreň a výhonky*, ref. 6, zv. I, s. 66.

Takisto sa veľa dozvedáme o metódach, ktoré používala zámožná inteligencia a buržoázia. Samozrejme, v týchto buržoáznych a intelektuálnych kruhoch (rovnako ako medzi strednou šľachtou) mala viacjazyčnosť niekoľkostoročnú tradíciu a lojalnosť voči štátu, nazývaná *hungarus patriotismus*, sa považovala za samozrejmosť. V našom románe bol „čiro-čistý maďarský učiteľ“, pôvodom z Debrecína, neoddeliteľnou súčasťou výchovy v maďarskom duchu, čo len dokazuje, že ovládanie maďarského jazyka študentom bolo na prvom mieste dôležitosťou. Strýko Peter, ktorý chce mať z dievčiny dobrú Slovenku, pozve vychovávateľov z Turčianskeho svätého Martina (Turócszentmártonu), hlavného mesta slovenského národného hnutia, nakúpi šatstvo a topánky z Banskej Bystrice (Besztercebánya), veľkého slovenského mesta, a dá priviezť obrázkové knihy z Prahy. Pre presvedčených Slovákov malo české hlavné mesto veľký význam, vďaka jazykovej príbuznosti a politickej podpore, ktorú poskytovalo slovenskému národnému hnutiu. Táto časť takisto napovedá, akú mali nezanedbateľnú váhu pri formovaní maďarskej a slovenskej národnej identity predsudky a stereotypy súvisiace s hodnotami druhej komunity. Inými slovami, v tomto regióne vychádzala maďarská identita z rozdielu voči Slovákom, kým slovenská identita sa vytvárala v opozícii voči Maďarom. Mikszáth tento jav prezentuje veľmi jednoducho a jednoznačne: „Vychovávateľ Pál Szabó aj urobil všetko, aby dieťa sympatizovalo so všetkým maďarským a aby sa mu zošklivilo všetko slovenské. [...] Strýko Peter zohnal z Martina dve vychovávateľky, ktoré mali za úlohu rozvíjať v dievčine slovenské povedomie a zoškliviť jej Maďarov.“¹³

Teraz sa môžeme pristaviť pri rozličných konotáciách slova „patriot“ v obidvoch románoch. V *Obliehaní Bystrice* stoja, v súlade s našim modelom, „patrioti“ a „panslávi“ priamo proti sebe. Treba si však všimnúť, že maďarský autor raz hovorí o slovenských patriotoch, a to v časti kapitoly, keď približuje, ako došlo k žartu, ktorý pripravila jedna z postáv, gróf Pongrácz. Mikszáth tu dokonca uvádza na scénu slovenského autora ako účastníka deja. Anekdota opisuje, ako gróf Pongrácz narušil priebeh verejného zhromaždenia Slovákov v Turčianskom sv. Martine:

„Štefan Pongrácz na rebrináku so štvorzáprahom vtiahol na námestie, kde bolo zhromaždenie pod holým nebom (práve rečnil mladý Hurban), a jeho sluhovia poskladali z voza dvadsať psov s hrkálkami na krku a na chvoste.“¹⁴

Autor hovorí o slovenských (*tótskych*) patriotoch s určitou zdržanlivosťou a výčin grófa Pongrácza označuje za zlý žart, ktorý hlboko odsudzuje. Avšak archetyp „patriota“, prezentovaného s ostrou iróniou a plne odmietavým postojom, stelesňuje Klivényi, pravá ruka mešťanostu, ktorému na začiatku románu zveria mladú sirotu. Keď sirotská stolica rozhoduje o Apolkinom osude, na pojednávaní odznieva istý argument (čo však netreba spomínať v zápisnici) o nebezpečenstve, „že dievčaťu by sa nedostalo vlasteneckej výchovy u bratov nebohého Trnovského“. Klivényiho „patriotizmus“ bol nepochybne príznačný pre určitý typ Maďarov žijúcich v tomto regióne Uhorska: „(...) bol maďarského zmýšľania a žil aj priživoval sa na tomto maďarstve. Lebo už aj sto ráz by ho bolo treba vysáňkovať z úradu (mal na rováši rozličné prehmaty a drobné zneužívanie úradnej moci), ale možno takého veľkého Maďara len tak prepustiť? Klivényiho vec bola vždy

¹³ Ref. 8., s. 76.

¹⁴ Ref. 8., s. 64 – 65.

vecou vlasti.“¹⁵ Táto figúra, starý korhel, je večným provokatérom „panslávov“, občanov mestečka, ktorí majú slovenské národné povedomie. Keď sa podgurážil,

„... po nociach obchádzal domy panslávov a dával im na posmech vyhrávať pod oblokom:
Červený kantár, biely kôň!
Predal som ország, bože môj!“¹⁶

Autor cituje slovenské dvojveršie v maďarskom prepise a v zátvorke uvádza aj maďarský preklad. Dodáva, že veršík je narážkou na kráľa Svätopluka, panovníka Veľkomoravskej ríše, o ktorom sa podľa maďarskej tradície hovorí, že svoju krajinu predal za bieleho koňa prvým Maďarom, ktorí sa usadili v Karpatskej kotline. Mýtus bieleho koňa, rovnako ako spomenuté dvojveršie, sa stali bežnou súčasťou každodenného diskurzu a Maďari ho využívali na výsmech Slovákov v celom Hornom Uhorsku.

V Mikszáthovom románe nenachádzame ani zmienku o asimilácii či hodnotenie zmeny jazyka alebo národnej identity. Avšak nie je bez zaujímavosti povšimnúť si, aké osobné dôvody viedli Gašpara Trnovského k tomu, že sa vzdal slovenskej identity. „Žilinskí panslávi, krčiaci nosom nad maďarskou výchovou Apolky a poštvani aj Petrom Trnovským, dávali v jednu noc mačaciu muziku Gašparovi a povybíjali mu obloky. Nato sa rozčertil Gašpar a hneď na druhý deň si podal žiadosť, aby si svoje meno i meno zákonného dediča mohol zmeniť na *Tarnóczyho*. (Jaj, veď sa kosti statočných predkov Trnovských obrátia v hrobe.)“¹⁷

Osoba mladého muža, ktorý predstavuje príklad „úspešnej asimilácie“, o čom sme už hovorili pri téme slovenského románu *Koreň a výhonky*, poskytuje Vajanskému príležitosť predstaviť prototyp asimilovaného Slováka. Keďže nenašiel miesto v prijednodučenom prostredí rodnej dediny, opúšťa Ladislav Vrábek svoj domov a odchádza do metropoly, do Pešti. Priezvisko si píše s „y“, pretože Vrábeky znie elegantnejšie, maďarskejšie a vznešenejšie, teda menej slovensky. Preberá mondénne maniere: „Vedel tak vtisnúť do pravého oka monokel, ako najzadlženejší štvrtmagnát, s chikom hodiť cigánovi desiatku, demonštrovať po uliciach proti Hentziho pomníku alebo proti ministrom.“ „Nosil sa ultramódne, dal si narásť na malíčku ľavej ruky dlhý paznecht, ktorý bolo treba denne desať ráz čistiť, škrabkať a často umelo obrezávať.“¹⁸ K asimilácii teda vedie hlad po modernosti, ktorej znakmi je móda a napodobňovanie aristokratickej mimiky. Rozprávač Vajanský tento jav odsudzuje, považuje ho za poľutovaniahodný, no zároveň charakteristický pre slovenský národ. Slovenský spisovateľ uvádza, že jednou z osobitostí asimilácie Slovákov je, že „často transfigurovaný Slováčok lepšie vyráža na sebe typické vlastnosti cudzej rasy než pravé, nefalšované exempláre nemecké a maďarské. Býva nemeckejším a maďarskejším než Nemeč a Maďar od koreňa.“¹⁹

¹⁵ Ref. 8, s. 73.

¹⁶ „Červení kantár, bílí kvon / Predav som ország, Bozse moj!“, ref. 8., s. 77. Autor do maďarského textu vložil dvojveršie v stredoslovenskom náročí (ktoré sa stalo základom spisovnej slovenčiny), no prepísal ho podľa maďarského pravopisu – napr. použil zs namiesto ž. Slovo *orszáğ* (krajina) je maďarskou výpožičkou prispôsobenou slovenčine.

¹⁷ *Posledný hradný pán*, s. 73.

¹⁸ *Koreň a výhonky*, zv. I, s. 64. Heinrich Heintzi bol v roku 1849 rakúsky generál.

¹⁹ Ref. 6, s. 63 – 64.

Z pohľadu Slovákov je teda produktom asimilácie *odrodilec* (odpadlík), ktorý sa odcudzil vlastnému jazykovému a kultúrnemu zázemiu, slovenskému etniku. Z románu vyplýva, že práve takíto odrodilci sa stávajú vodcami maďarizácie, pretože, ako nasvedčuje aj vyššie uvedený citát, usilujú sa byť maďarskejší než maďarskí Maďari. Preto je pravidlom, že sa z *odrodilca* stáva *maďarón*. *Maďarón* je určitým spôsobom aktívnu verziou *odrodilca*, ktorý robí všetko preto, aby napomohol šíreniu maďarčiny a myšlienky maďarského národného štátu, presne ako vo Vajanského románe rohovský notár s ne-mecky znejúcim menom Ján Dünnágel, ktorý vládne priam diabolskou mocou.

U Vajanského, vo svete vykreslenom v slovenskom románe (môžeme ho považovať aj za zrkadlový obraz maďarského diela), stoja osoby typu *odrodilca* v opozícii voči ľuďom označovaným ako *národovci* (vlasteneckí Slováci). U Mikszátha sa uvedené dve skupiny označujú prídavkami „patriot“ a „pansláv“. Je zaujímavé, že maďarský výraz „patriot“ (*hazafi* znamená syn vlasti) sa odvoláva na pojem vlasti (*haza*), štátu, teda politického spoločenstva, kým slovenské slovo *národovec* sa spája so slovom *národ*, ktoré vo význame, ako ho chápalo slovenské hnutie, aj náš autor, označuje predovšetkým jazykové a kultúrne spoločenstvo. *Národ* tu stojí v opozícii k politickej vlasti považovanej za výlučne maďarskú otázku. Slováka, ktorý je *národovcom*, nazývajú „pansláv“ iba Maďari alebo *odrodilci*. Ako vysvetľuje notár Dünnágel mestskému archívárovi, starému Kladnému: „Takí ste všetci čudní, vy panslávi!“²⁰ Preto sa v maďarskom románe termín *národovec* vôbec neobjavuje, Mikszáth hovorí vždy o „*slovenských* patriotoch“. Jeho slovenský náprotivok sa navonok snaží poukázať na skutočnosť, že v jazyku slovenských intelektuálov v Hornom Uhorsku sa označenie *národovec* používalo bežne. Na jednom mieste v slovenskom románe *maďarónsky* farár Rybka presviedča po maďarsky postavu, aby s ľuďmi prehovoril „čo *národovec*“ a podľa rozprávača to slovo povedal po slovensky.²¹ Zrkadlový obraz zachytáva obidve skupiny obrátene, no treba si všimnúť, že maďarský spisovateľ nehodnotí asimiláciu ani maďarizáciu nevyhnutne pozitívne, snaží sa len poukázať na daný jav. Podotýka, že skutočnosť, že si Gašpar Tmiovský zmenil meno na Tarnóczy sa môže v druhom tábore vnímať ako strata. Hodnotenie obidvoch skupín zodpovedajúcich národnej identifikácii je v slovenskom románe jednoznačné. „My“, utláčaná menšina, stojí proti „nim“, väčšine, ktorá má v rukách moc. Rozprávač posudzuje „patriotov“, *maďarónov*, stereotypne, podľa hodnôt, správania a stereotypov prevládajúcich v skupine „my“. Celkové usporiadanie maďarského a slovenského textu je teda určitým spôsobom asymetrické, čo pre tento žáner románu nie je prekvapivé, keďže na konci 19. storočia bol pomer síl nerovný a obidva moderné národy, maďarský i slovenský, sa formovali v značne odlišných politických, spoločenských a kultúrnych podmienkach.

Z francúzskeho originálu „Patriotes“ et „panslaves“ dans les confins de la Haute-Hongrie d'après les romans de Kálmán Mikszáth et de Svetozár Hurbán Vajanský preložila Ivana Bezečná.

²⁰ Ref. 6, s. 131.

²¹ Ref. 6, s. 81.